

ідей, основних принципів і положень певною цивілізацією на конкретній стадії свого розвитку в контексті загального процесу циклічного відродження. У статті також аналізуються наукові спори про час і періоди рецепції римського права в Англії. Також розглядається, що конкретно формувало «протистояння» судового прецеденту для сприйняття римського права, й робиться спроба визначити, чому і яким чином довгострокові фактори й специфіка англійського права, а саме близьке географічне розташування країни, її історичні традиції, специфічний політичний і культурний розвиток, вплинули на відношення до римського права.

Ключові слова: римське право, Англія, рецепція, прийняття, розвиток, особливості, прецедент, цивілізація.

Анотація

Гейко М. О. Рецепція римського права в Англії. — Стаття.

Стаття посвячена вивченню специфіки рецепції римського права в Англії. Рецепція римського права може бути визначена як його відродження, восприяття і прийняття його духа, ідей, основних принципів і положень визначеної цивілізацією на конкретній стадії свого розвитку в контексті загального процесу циклічного відродження. В статті також аналізуються наукові спори в часі і періодах рецепції римського права в Англії. Також розглядається, що конкретно формувало «протистояння» судового прецеденту для восприяття римського права, і робиться спроба визначити, чому і яким чином довгострокові фактори й специфіка англійського права, а саме близьке географічне розташування країни, її історичні традиції, специфічне політичне і культурне розвиток, вплинули на відношення до римського права.

Ключевые слова: римское право, Англия, рецепция, восприятие, развитие, особенности, прецедент, цивилизация.

УДК 347.477:172

І. Г. Бабич

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

Особливість сучасного стану принципів цивільного права визначає сучасний стан цивільного законодавства взагалі.

Незалежно від того, чи є суб'єкт особою публічного права чи приватного права, їхня участь у цивільних відносинах регулюється цивільним законодавством на однакових засадах, які визначають вимоги до практичного забезпечення правового становища особи. Ці принципи права вперше зазначені у Цивільному кодексі, який регулює цивільні відносини в Україні; іменуються «загальними засадами цивільного законодавства» і зазначені в ст. 3 ЦК України.

Актуальним вважається розгляд принципів права через те, що у сучасній правовій науці склалось уявлення про принципи як такі, що офіційно закріплені в законодавстві. До того ж, як уявляється, відбувається звуження значення принципів у правозастосуванні та обмеження їх діяльності. Провідні ідеї розглядаються як допоміжні при виборі норм для застосування та не застосовуються для безпосереднього регулювання.

Принципи справедливості, добросовісності, розумності є принципами природного права. З цієї позиції необхідно розглянути принципи права, їх місце з точки зору співвідношення системи права і системи законодавства.

Визначаючи місце принципу справедливості, перш за все, необхідно розглянути його роль у системі принципів.

У будь-якому формально функціонуючому суспільстві домінуючим є нормативний підхід до розуміння права. Посилення протиставлення різних підходів до праворозуміння проходить в періоди якісних змін в системі суспільних відносин. Відповідальність за соціальні проблеми покладають на нормативний підхід. Найбільш конкурентними підходами в аналізі проблем праворозуміння стають нормативізм, природне право та соціологічний підхід. Суспільство стає затиснутим у застарілих нормах права, які виступають гальмами для подальшого прогресивного розвитку у рамках існуючої системи суспільних відносин, так і для зміни самої системи.

Науковці звичайно визначають принципи права як вихідні нормативно-керівні начала, які характеризують його створення, його основи, закріплені у ньому закономірності суспільного життя [1, 15].

Принципи права можна розуміти як такі, що закладені в законодавстві, або розуміти їх як ідеї, якими користуються нормотворці при розробці нормативно-правових актів. Така ситуація є закономірною, бо законодавство створюється нормотворцями, тому основні ідеї правників відбиваються у нормах права. [2, 135].

У філософській та правовій літературі іноді визначають поняття «принцип» через категорію «закон» їх розглядають як явища однопорядкові.

Що стосується принципів законодавства, то вони, як уявляється, мають похідний характер стосовно принципів права, тому що законодавство — це зовнішня форма права.

У високому розумінні права, яке складає фундамент правової держави, воно не може бути примітивно зведене тільки до закону. Закон може бути правовим або неправовим. Ю. С. Гамбаров визнає, що над окремими законами стоять вищі норми, які і є самою справедливістю, яка розуміється не в дусі старого природного права, а як дещо вічне та незмінне, яке закладене природою у людині як культурний ідеал часу, обумовлений сукупністю конкретних суспільних умов [3, 15].

Справедливість, як юридична категорія, набуває якості принципу тією мірою, в якій вона втілюється у нормі права. Порівнюючи «справедливість» у правовому та філософському значенні, можна сказати, що втілення справедливості у нормі права означає звуження його застосування. Якщо розглядати принцип справедливості як принцип законодавства, то тут принцип справедливості, здається, збігається з принципом законності.

Принцип законності стверджує загальність вимоги виконання законів.

Законність, визначає В. Н. Кудрявцев, — це певний режим суспільного життя, метод державного керування, який полягає в організації суспільних відносин через видання та неухильне здійснення законів та інших нормативно-правових актів.

Законність має об'єктивний характер, є загальнообов'язковою, забезпечена державною функцією, обумовлена політико-правовими процесами, які існують у суспільстві.

Принцип законності означає, що відносини всіх учасників цивільних правовідносин вимагають суворого дотримання законів, певних прав і свобод, законних інтересів.

Тому, уявляється, принцип законності є допоміжним відповідно до принципу справедливості.

Нормативний характер принципам приналежний остільки, оскільки вони відображені у правових нормах, але не завжди і не всі принципи знаходять у них чітке закріплення. Іноді вони проявляються як керівні положення, яким є властивий більш загальний характер.

Поняття принципів є однією із найголовніших і найактуальніших проблем сучасної юриспруденції. У порівнянні із правовими нормами, які виникають і зникають у різні епохи, принципи права відрізняються більшою статичністю. Вони відображають тенденції та потреби суспільства [4, 16].

Стабільність принципу означає, що це явище постійно стійко функціонує незалежно від змін, доповнень або відмін окремих нормативно-правових актів або норм. Зазначене положення виконує свою роль, лише якщо принцип є властивим всій правовій системі або одній чи кільком галузям.

Визначаючи принципи права, необхідно зазначити, що вони жорстко не регламентують суспільні відносини, а задають лише загальну правову програму, координуючи співвідношення індивідуальних та групових інтересів.

Загально-правові принципи складають нормативну основу законодавства. Відповідно до них проводиться оцінка законів, всіх нормативно-правових актів. За допомогою принципів створюється єдина гармонійна правова та законодавча система. Принципи права служать для правильної координації закономірностей розвитку суспільних відносин. Принципи права закріплюються у преамбулах основних нормативно-правових актів, а також у нормах права.

Одним із головних факторів, які визначають приналежність до однієї чи іншої правової системи, є спільність принципів. «Певні правові системи керуються ідеями свободи суб'єктів, їх формальної рівності, справедливості і т.д., інші — надають перевагу релігійним началам» [5, 564].

Принципи права складають певну систему. Існують загальноправові принципи, принципи окремих галузей права, міжгалузеві принципи.

Разом з існуванням загальнотеоретичних принципів права визначальними для галузі права є її спеціальні принципи. Ці принципи обумовлені специфікою методу та предмета регулювання.

Приватному праву характерна самостійність суб'єктів, рівність взаємних прав і обов'язків, вільний вибір поведінки, яка має бути обумовлена індивідуальним інтересом. Все це характеризує визначальний метод регулювання приватного права — диспозитивний метод.

Метод правової галузі — це засоби та прийоми впливу права на суспільні відносини.

Через особливість приватного права, де суб'єкти можуть самостійно врегулювати власні відносини, принципи права набувають особливого значення. Вони стають методом та єдиним критерієм правильного та правомірного регулюван-

ня. Такої ж позиції дотримуються, наприклад, такі фахівці цивільного права, як А. А. Пушкін і В. М. Самойленко: «Характерні риси цивільно-правового методу правового регулювання знайшли відображення у принципах цивільного права, під якими розуміють основні ідеї, відповідно до яких здійснюється регулювання майнових і особистих немайнових відносин» [6, 21].

Загальні принципи права характеризуються тим, що належать до права в цілому, поширюється на всі галузі права. Принцип справедливості хоч і властивий приватному і публічному праву, але більшого значення набуває в галузі приватного права.

Таким чином, загальноприйнятими для визначення галузі є критерії предмета та методу. Слід розглядати принцип справедливості як критерій визначення методу цивільного права.

Принцип справедливості означає визначення нормою права обсягу, межі здійснення захисту цивільних прав та обов'язків особи адекватно її ставленню до вимог правових норм.

Справедливість закладена в самому змісті права, у суспільних відносинах. Сама правозастосовна діяльність має бути відповідною справедливості. Нормативно-правові акти, які встановлюють права та обов'язки, мають відповідати принципу справедливості.

Щодо проблеми генезису принципів права, необхідно підкреслити особливу роль моралі у їх формуванні. Загальновідомо, що історично право виникло значно пізніше моралі, із розвитком нових процесів у сфері суспільного життя, які обумовили необхідність появи нових засобів соціального врегулювання. Однак практично не можна назвати жодної сфери суспільних відносин, де у чистому вигляді діяли б ті чи інші види соціальних норм.

З позиції морально-етичного тлумачення право набуває такого визначення: «Право — це сукупність етичних загальних цінностей (справедливість, порядок, моральність, правдивість, вірність і т. ін.), перш за все таких, що ґрунтуються на ідеї рівності: рівним зобов'язанням мають відповідати рівні права» [7, 357]. Слабкість такого визначення полягає у тому, що дуже важко визначити загальноприйняті цінності, тому загальне поняття справедливості замінюється уявленнями про неї.

Право, відповідно до етичного тлумачення, має бути моральним. Будь-яке позитивне право може вимагати покори тільки в ім'я права. Основою моралі є свобода людини, соціальна справедливість тощо.

Що стосується принципу справедливості і права, то слід зазначити, що принцип справедливості закладений в самому змісті права. Принципи права виявляються не в конкретній нормі, а у комплексі норм, вони навіть можуть бути не визначеними у нормах права.

Справедливість, що втілена у нормах права, вимагає, щоб закон застосовувався однаково для всіх. Однак не слід забувати, що право не може врахувати всієї багатогранності суспільних відносин. Тому в процесі прийняття рішення посадовцям слід керуватись і буквою закону, і своїм уявленням про справедливість, і тим, яке з цих рішень буде найбільш правильним.

Як норма-принцип, принцип справедливості є юридичною основою при вирішенні конкретних справ. Тільки разом із принципами норми-принципи можуть бути застосовані в ситуації, коли є відсутньою норма права.

Справедливість, впливаючи на право, сама потребує опори на правові норми. Саме право є основним засобом реалізації соціальної справедливості. Справедливість і право є особливо близькими, якщо розглядати їх як засіб досягнення компромісу між протирічними інтересами індивідів, соціальних груп і всього суспільства. Справедливість без права — безсила, право без справедливості — нелюдяне.

Справедливість проявляє себе як моральна категорія: етичне тлумачення права знаходиться в основі вчень про природне право, в яких право завжди пов'язане із справедливістю, а справедливість завжди пояснюється скрізь ціннісні уявлення про належні відносини людей.

Моральний аспект справедливості є одним із аспектів її прояву. Розуміння справедливості лише як моральної категорії призводить до помилок. Основою моралі є свобода людини, соціальна справедливість тощо. Мораль є витокom права і принципу справедливості. До того ж принцип справедливості має різні аспекти, серед яких є моральна категорія. Безпосередньо мораль і право необхідно розмежовувати, а моральний аспект права треба сприймати тільки через принцип справедливості.

Справедливість закладена в самому змісті права, у суспільних відносинах. Сама діяльність правозастосовної діяльності має бути відповідною справедливості. Нормативно-правові акти, які встановлюють права та обов'язки, мають відповідати принципу справедливості. Цінність права полягає у тому, що воно виражає ідею справедливості, виступає засобом її закріплення та захисту.

Радикально вирішує питання про співвідношення права і справедливості В. С. Нерсисянц. Він відмовляється від розуміння справедливості як моральної чи правової категорії і стверджує, що будь-якого іншого принципу, крім правового, справедливість не має. Більше того, тільки право є справедливим, тому що справедливість тому і є справедливою, що втілює в собі та виражає загально визначену правильність, а це у своєму раціоналізованому вигляді означає загальну правомірність, тобто сутність і начало права. Якщо правовий характер справедливості відкидається, то за справедливість починають видавати будь-яке неправове начало (моральне, релігійне, політичне, національне), що, у свою чергу, призводить до суб'єктивізму в розумінні справедливості та до претензії приватних інтересів на роль загального. В загальному вигляді, зазначає В. С. Нерсисянц, можна сказати, що справедливість — це самосвідомість, самовияв та самооцінка права і тому разом із тим — правова оцінка всього іншого, позаправового» [8, 57]. Таким чином, В. С. Нерсисянц розуміє категорію справедливості у поза правових відносинах як суб'єктивне правове розуміння цих відносин суб'єктом.

Зовсім протилежної позиції дотримується С. С. Алексеев. Він розуміє справедливість як соціально-етичне явище, яке отримує значення принципу тією мірою в якій вона втілюється у нормативно-правовому способі регулювання [9, 108].

Здається, що справедливість — це адекватність та явище, що є результатом самої природи права, не можна погодитися ні з однією думкою, ні з іншою. Дійсно, неможна у правовому полі використовувати справедливість як моральне чи політичне начало, але слід вирізняти справедливість як принцип права.

Справедливість, як юридична категорія, набуває якості принципу тією мірою, в якій вона втілюється у нормі права. Порівнюючи «справедливість» у правовому та філософському значенні, можна сказати, що втілення справедливості у нормі права означає звуження його застосування. Якщо розглядати принцип справедливості як принцип законодавства, то тут принцип справедливості, здається, збігається з принципом законності.

Потреби й інтереси суспільства викликають необхідність врегулювання нових суспільних відносин, виходячи з єдиного мірила, яке відбивало б притаманні їм закономірності. Тобто системність, комплексність і циклічність соціального життя об'єктивно передбачають таке його правове опосередкування, яке найбільшою мірою відповідає б сутності процесів, що відбуваються в реальності. А це є можливим лише тоді, коли таке опосередкування спирається на відповідні принципи [10, 11].

Відповідно, можна зробити такі висновки.

Вважається, що принцип справедливості є визначальним для приватного права та впливає на метод його регулювання.

Разом із визначеним методом правового регулювання галузь приватного права формують та виокремлюють принципи галузі права. Тому визнання принципу справедливості як керівного в галузі приватного права обумовлено самою особливістю цієї галузі права, її методом.

Принцип справедливості має особливе значення. Він у найбільшій ступені виражає загальносоціальну сутність права, прагнення до пошуку компромісу між учасниками правових зв'язків, між особою та суспільством, громадянином та державою.

Справедливість вимагає відповідальності між діями та їх соціальними наслідками. Мають бути відповідними труд та його оплата, завдання шкоди та її відшкодування, злочин та покарання. Закони відбивають цю відповідність, якщо відповідають принципів справедливості.

Принцип справедливості тісно пов'язаний із принципами природного права і є зв'язуючою ланкою між правом і мораллю.

Література

1. Толстик В. А. От плюрализма правопонимания к борьбе за содержание права // Государство и право. — 2004. — № 9. — С. 14–18.
2. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права / С. Н. Братусь. — М. : Юрид. лит., 1963. — 570 с.
3. Гамбаров Р. Право в его основных моментах // Правоведение. — 1995. — № 4–5. — С. 15–19.
4. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. — М. : Статут, 2000. — 305 с.
5. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : Консул : Ун-т внутр. дел, 2000.
6. Гражданское право Украины. Ч. 1 / под ред. А. А. Пушкина и В. М. Самойленко. — Х., 1996. — 421 с.

7. Право // Философский энциклопедический словарь. — М., 1997. — С. 357–358.
8. Нерсесянц В. С. Философия права / В. С. Нерсесянц. — М., 2002. — 652 с.
9. Алексеев С. С. Проблемы теории права. Т. 1. Основные вопросы общей теории права / С. С. Алексеев. — Свердловск, 1972. — 336 с.
10. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 360 с.

Анотація

Бабич І. Г. Визначення місця принципу справедливості в сучасній системі принципів права. — Стаття.

У статті розглядається місце принципу справедливості у сучасній системі права. Принцип справедливості є визначальним для приватного права та впливає на метод його регулювання. Разом із визначеним методом правового регулювання галузь приватного права формують та виділяють принципи галузі права. Тому визнання принципу справедливості як керівного в галузі приватного права обумовлено самою особливістю цієї галузі права, її методом.

Ключові слова: принцип, метод, приватне право, справедливість.

Аннотация

Бабич И. Г. Определение места принципа справедливости в современной системе принципов гражданского права. — Статья.

В статье рассматривается место принципа справедливости в современной системе права. Принцип справедливости является определяющим для частного права и влияет на метод его регулирования. Вместе с определенным методом правового регулирования отрасли частного права формируют и выделяют принципы отрасли права. Поэтому признание принципа справедливости как руководящего в области частного права обусловлено самой особенностью этой отрасли права, ее методом.

Ключевые слова: принцип, метод, частное право, справедливость.

Summary

Babich I. G. Defining the Place of the Principle of Justice in the Modern System of Principles of Civil Law. — Article.

The article is devoted to determination of principle of justice in modern law system. The principle of justice is crucial for private law and impacts on the method of regulation. Along with the definite method the legal regulation, the branch of the private law is formed and distinguished by the principles of law. Therefore, recognition principle of justice as governing principle in private law is provided by specificity of this area of law and its method.

Keywords: principle, method, private law, justice.

УДК: 347.426.6(477).001.33

Т. Є. Крисань

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗБИТКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У вітчизняній доктрині разом з розподілом збитків на реальний збиток і упущену вигоду існує також розподіл збитків на прямі і непрямі.

В основі відмінності даних класифікацій лежать неоднакові критерії. Перша класифікація здійснюється по економічній ознаці — до розгляду збитків підходять з урахуванням характеру тих втрат потерпілого, які виявилися результатом порушення договору: якщо втрачено наявне майно, то перед нами